

УДК 823.163.1–6:82

Погребняк І.В.,

старший викладач кафедри української літератури, компаративістики та соціальних комунікацій Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент

ПАРАДИГМА ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО
ПРОСТОРУ В РУКОПИСНОМУ ДИТЯЧОМУ
ЖУРНАЛІ «КВІТКА. НАСТИНА ЧИТАНКА»
БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті проаналізовано парадигму організації комунікативного простору в рукописному дитячому журналі «Квітка. Настина читанка» Бориса Грінченка, окреслено віхи становлення дитячої періодики. Охарактеризовано тематичне наповнення та визначено пріоритетні функції журналу.

Ключові слова: дитячий журнал, парадигма, періодика, комунікативна функція, поліфункціональність.

Однією з найяскравіших постатей в історії української культури є Борис Дмитрович Грінченко, який присвятив своє життя пропаганді освіти і поширенню знань в Україні. Його внесок особливо помітний у залученні українських людей до читання, введенні в дію системи книгорозповсюдження в Україні. Особливу увагу Б. Грінченко звертав на юного читача. Бажаючи пробудити у дітей інтерес до знань, просвітителю одним із перших в Україні став видавати рукописні дитячі журнали. Це послужило поштовхом до становлення дитячої періодики. Заслуга Бориса Дмитровича полягає і в тому, що він долучився до розвитку української дитячої журналістики.

Варто зазначити, що у XIX–XX ст. видавалися дитячі та юнацькі журнали. Одні виходили не один десяток років, інші припиняли своє існування після першого номера. В основному це було викликано

тим, що видавцям не вистачало коштів, часто й тому, що журнали були невдалими, але видавалися ці журнали переважно в Росії. На жаль, на Наддніпрянській Україні не виходило жодного дитячого часопису, бо через численні заборони українського друку в другій половині XIX ст. дитяча періодика була несформованою. Українські діти змушені були задовольнятися тією незначною кількістю книжок, що змогли побачити світ.

Б. Грінченка турбував брак української періодики для дітей, саме тому він одним із перших почав створювати рукописні дитячі журнали. Перший журнал він написав для доньки Насті. Марія Загірня, дружина Бориса Грінченка, пригадувала: «Читати вона дуже любила, а не було чого давати. Книжки українські, які тільки були тоді такі, що можна дитині дати, всі поперечитувала. Прийде «Дзвінок» або «Бібліотека для молодіжі» — хіба ж довго їх прочитати? А там знову: «Таточку, дай-бо книжку!» [1, 89]. У подальшому Борис Грінченко до «видання» рукописних журналів залучав своїх учнів. Саме така творча робота забезпечувала індивідуальний підхід до кожного, давала дітям можливість реалізувати свої інтереси, розкрити літературні, художні, організаційні здібності, створювала умови для згуртування колективу і вироблення позитивних якостей особистості. В умовах жорсткої цензури та утиску українського слова, створення рукописних журналів за допомогою звернення до кращих зразків українського та зарубіжного літературного, музичного, образотворчого мистецтв сприяло вирішенню головної проблеми доби, а саме: боротьбі з денаціоналізацією підростаючого покоління. Напевно, розуміючи це, Б.Д. Грінченко застосував прийом «видання» журналу й у навчанні власної доньки Насті. Так, з'явився журнал «Квітка. Настина читанка». Журнал читала не лише Настя, а й інші діти, які приходили в сім'ю Грінченків, а також учні Бориса Дмитровича.

Колишній учень Бориса Грінченка Григорій Шерстюк згадував: «В цій справі повинна бути певна система, певний вибір книжок, а їх то й бракувало, їх майже зовсім не було. Та з цього становища, як і попереду, Б. Грінченко зумів вийти. Але як? — Знову власними силами. Він сам складає граматку, а потім і читанку, власноручно друкує їх, цебто пише друкованими літерами, і по них вчить свою дитину. Коли цього стало замало, він видає для неї дитячий журнал «Квітку». Нам доводилося бачити і ті підручники, і журнал «Квітку»; вони збереглися у надзвичайно багатій бібліотеці небіжчика. ...нам

хотілося трохи зупинитися на зовнішньому вигляді тої “Квітки”, того першого дитячого часопису на українській мові. Написано його надзвичайно старанно, розбірливо, як то потрібно для дитини, а до того досить густо оздоблено малюнками та візерунками. Переглядаєш сторінки цього журналу і дивиєшся, — яка то сила віри й переконання була в цій людині, що поклала стільки праці на цю невеличку з вигляду річ, але яку велику з боку ідеї» [7, 13].

Петро Коновалов зазначив, що Б. Грінченко навчав читати українською мовою із своїх книжок, яких у нього була ціла бібліотека, були і рукописні ним самим «печатними» літерами: «І досі пам’ятаю, як-от: “Квітка” — колядки се були розмальовані червоним і різним чорнилом, що нас, дітей, найбільше цікавило. А тепер нас, уже великих, цікавлять не ті квітки та візерунки, що змалу, а ті правдиві слова, що часто ти, дорогий наш учителю, промовляв до нас обездолених» [3, 171].

В учнівському зошиті в лінійку, оправленому картоном і обтягнутому коленкором, уміщено 22 номери «Квітки». Видавався журнал з 26 грудня 1890 р. до 5 травня 1891 р. Збережений в одному примірнику, він знаходиться в рукописному варіанті в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. На 100 аркушах подано 116 матеріалів, написаних великими рівними друкованими літерами чорним чорнилом, вміщені малюнки, розфарбовані кольоровими олівцями, деякі малюнки чорно-білі, вклеєні фотокартки, листівки яскраві, також є намальовані головоломки. Журнал має чітко виражений поліфункціональний характер: він інформує, навчає, розвиває, виховує, формує естетичний смак.

На першій сторінці Борис Грінченко написав: «Сю книгу написав татко Насті, як вона не могла читати друкованого, бо воно дрібне, а в неї боліли очі; та й не було тоді таких українських книжок дитячих, щоб їх могли маленькі діти читати [Насті тоді було 5 років]» [2]. Усі числа журналу написані українською мовою, хоча ставлення до сім’ї Грінченків через вживання української мови було неоднозначне. Марія Загірня у «Спогадах» писала: «Ще з самого її малечку докоряли нам люде, що ми негарно робимо, що не говоримо з нею по-московському, що їй важко буде вчитися; говорилося навіть, що ми не маємо права робити над дитиною такий експеримент — нехай виросте, та тоді й вибере “сознательно” собі мову. Говорилося навіть при їй, але, на щастя, вона вже малечку

“сознательно” вживала українську мову і такі розмови не мали на неї поганого впливу» [1, 89].

Борис Грінченко розумів, що в зону потенційних контактів дитини раннього віку входить найближче оточення (родинне коло), саме дорослий організовує комунікативний простір дитини, вибираючи засоби відповідно до її віку та навколишнього середовища. Тому одне з головних завдань, що їх ставив перед журналом Борис Грінченко, — надати дитині початкові наукові знання, насамперед із народознавства та природознавства. У спогаді «Біографія Грінченко Насті Борисівни», написаної М. Загірньою, читаємо: «Потім написав їй батько читанку друкованими літерами, тоді почав “видавати” для неї журнал... буйними друкованими літерами...

Яке ж це було свято, як виходив журнал! Він звався “Квітка” і був ілюстрований. Були в йому оповідання, вірші, загадки і статейки науково-популярні» [1, 87].

У журналі вміщено чималу кількість народознавчих матеріалів. У 17 числі є замітка «Про народи та землі», в якій Борис Грінченко описує європейські народи та зосереджується на їх відмінностях. Відчутне шанобливе ставлення до людей, назви всіх народів він пише з великої літери (включаючи росіян, яких називає москалями): «Ми балакаємо по-українському і зветься Українцями. Ті люде, що балакають по-московському, звуться Москалями. Ті люде, що балакають по-німецькому, звуться Німцями. Ми, Українці, живемо у своїй землі. Наша земля звецця: Україна. Москалі живуть у своїй землі. Московська земля звецця: Московщина.

Німці живуть у своїй землі. Німецька земля звецця Німещина.

І Українці, і Москалі, і Німці живуть у Європі.

Опріче цих трьох народів, живе у Європі багато інших народів...

Ми, Українці, повинні любити свою землю Українну більш од усього на світі і балакати і писати тільки по-українському» [2]. Фразу «Ми Українці» Б. Грінченко повторює тричі, за рахунок такого потрійного повтору він намагається досягти самоідентифікації у дитини, для усвідомлення того, що вона — українка, і має цим пишатися. Адресованість подібних матеріалів відображає бажання Грінченка соціологізувати дитину, направленість таких текстів полягає в тому, щоб познайомити маленьких читачів зі світовою спільнотою, цим самим розширити кругозір та полегшити комунікаційні труднощі. У 10 номері журналу подається матеріал

про жителів Півночі — ескімосів: «Є така земля, що в ній тільки три місяці буває літо, а то все зіма. В тій землі живуть люде. Людей тих звуть Ескімоси.

Ескімоси живуть у снігових хатах. Вони роблять ті хати с снігу. Замість вікон управляють вони у стіни тонкі крижини. Дверей у йїх нема. У снігу прокопають Ескімоси довгу нору і тією діркою улазють у хату.

Хліба у Ескімосів нема. Вони йїдять оленів, вовків, білих ведмедів, рибу, тюленів, китів. Ескімоси, як звіри, йїдять сире м'ясо...» [2].

У 22 номері подається матеріал про киргизів: «Киргизи звущя люде, що живуть у Азії за Каспійським морем. Про їх писано в «У НЕВОЛІ». Киргизи хліба не сіють і хат не мають. У їх є багато овець, коней, верблюдів. Вони їх ганяють по степах пасти і сами за їми їздять. Живуть вони у возах: над возом нап'яте шетерце, — у тій халабудці уся Киргизова сім'я й живе» [2].

Використовуючи комунікативну функцію, Борис Грінченко привертає юного читача до журналу, допомагає краще зрозуміти навколишній світ, навчає висловлювати свої думки та почуття. Застосовуючи природознавчий матеріал в журналі, «видавець» допомагає дітям не лише дешифрувати текст, а вступити в діалог, інтерпретувати його, заглибитись у певну галузь пізнання. У третьому числі журналу подається довідка про те, хто такий «слін»: «Слін дуже велика звірюка. Він більший од вола. Він вищий од нашого погріба.

Слін у нас не живе. Слін живе тільки по теплих краях. По теплих краях нема зіми, а саме літо».

У четвертому номері вміщена характеристика лева: «Лев великий звір. Лев білший од нашого вовчка. Лев нижчий од коня. У лева сили багато. Лев ухопить у зуби вола і несе його. Лев страшний звір. Лев ударить лапою і вб'є людину. Лев трави не йїсть. Лев йїсть звірів.

Лев у нас не живе. Лев живе по теплих краях. По теплих краях не бува зіми, а саме літо.

Лева бояцца і звіри, і люде» [2].

П'ятий номер знайомить із описом ведмеда, у трьох реченнях характеристики звіра Борис Грінченко закріплює вже отримані знання: «Ведмідь менший од лева. І сила у ведмеда менша, ніж у лева. Ведмідь може жити і у нас по великих лісах». Борис Грінченко був переконаний, що розумовий розвиток дитини повинен бути цілеспрямованим, системним та безперервним, має забезпечувати

чіткість в отриманні інформації. Логічним є знайомство в шостому номері з лисицею: «Лисичка-сестричка живе у лісі.

Вона їсть птахів та невеликих звірів. Лисиця дуже хитра. Од неї лихо гусям, качкам, курям, зайцям».

Цікавий прийом повтору Б. Грінченко використовує для швидшого запам'ятовування нових знань. Підтвердженням цього може слугувати у сьомому номері журналу опис лебедя, слово «лебідь» використовується сім разів і написане з великої літери, також привертає увагу і розміщення слова (п'ять разів одне під одним). У цілому слово «Лебідь» дитина читає дев'ять разів (назва фотокартки «Лебідь», назва вірша «Лебідь»):

«Лебідь.

Лебідь птах. Лебідь більший од гуски.

Лебідь білий, а шия у його довга.

Лебідь чепурний птах.

Лебідь живе на воді.

Лебеді бувають дикі і свійські» [2].

Комунікативний простір дитини — зона реальних і потенційних контактів із навколишнім світом. У зону читання дитини має потрапляти життєво важлива інформація. Розширюючи межі природознавчого матеріалу, Борис Грінченко в дев'ятому номері вводить інформацію про дощ. Детально зупиняється на скрупульозному описі, а саме на тому, що вода від тепла робиться парою, сонце гріє і стає тепло. Вода з криниць, із річок, із озер, із болота та моря піднімається парою вгору, пара збирається до купи, і робиться з неї хмаринка. Хмари гаяє вітер по всій землі, якщо на небі холодно, пара знову стає водою. Вода падає з хмаринок на землю дощем. Із землі вода стікає в болота та струмки, з них вона тече в річки, а з річок у море, а з нього знову піднімається в хмари, з яких знову падає дощ.

Борис Грінченко дотримувався думки, що життя потрібно показувати таким, як воно є, не прикрашати романтичною вуаллю. Адаптування дитини до соціуму та природи має здійснюватися через реальну подачу матеріалу. Тому, вміщуючи інформацію про море (№ 9), «видавець» визначає красу моря, але звертає увагу на небезпеку, яка може існувати: «Море широке і глибоке. Краю моря не видно. Дна в морі ніхто не дістає і не знає.

Як вітру нема, море тоді рівне і спокійне. Як повіє вітер, море тоді захвилюється. На морі підіймаюцца хвилі. Хвилі бувають такі, як хата завбільшки.

Одна хвиля набіга на другу хвилю. З хвиль так і плеще білий шум.

Тоді кораблі хвилями кидає, як тріски. Корабель поламаєцца і потопне. І ті люде, що на кораблі, потопнуть.

Гарно і весело йїхати по морю, як тихо. Страшно і небеспешно йїхати по морю, як буває буря» [2].

Намагаючись знайти найефективніші способи подачі науково-пізнавальної інформації, Б. Грінченко системно викладає матеріал, шляхом поступового міркування над проблемою апелює до життєвого досвіду, до відомого, використовує спосіб протиставлення, аналогію, залучає асоціативний ряд, наприкінці підбиває певні підсумки. У номері 13 журналу таким чином подається інформація про «Сагару»: «В тих краях, де нема зими, а саме літо, — дуже душно. Там є такі місця, що на йїх нічого не росте. Там нема води, тим там і не росте нічого. Там є тільки глина, пісок або камінь. Там ніхто не живе. Такі місця звуцца пустинями. Є дуже велика пустиня. Вона звецца Сагарою. Сагара дуже велика. Вона ширша, ніж відціль до Харкова. Вона удвоє довша, ніж відціль до Харкова. Половина Сагари камінь, а половина пісок. Ні на піску, ні на каміню нема води, там нічого не живе.

Тільки в деяких місцях є вода. Там росте трава та дерева, там живуть люде і звіри. В Сагарі нема залізниці. Там не можна йїздити на колесах, бо там дуже великий пісок. Там йїздять верблюди [...] Люди, як йїдуть у пустиню, беруть с собою води. Іноді води не стане і всі люде вмірають у страшних муках» [2].

У цьому ж номері розміщена інформація «Про холодні та про теплі краї», в якій йїдеться про те, що у нас півроку холодно, а півроку тепло, але є такі місця, що там увесь рік тепло. По холодних краях зима буває дев'ять місяців, а весна, літо та осінь тільки три місяці. «І там літо холодне, що іноді і сніг не увесь тоне, а по теплих краях зими зовсім немає. У холодних краях живуть ескімоси, а у теплих чорні люди негри» [2].

Подавучи пізнавальну інформацію, Б. Грінченко максимально спрощує форму викладу, щоб дитина легше сприймала новий матеріал. Так, у номері 14 матеріал «Про землю» подається в легкій

формі: «Землі багато. Тільки земля не вся вкупі, а шматками серед води. Шматків тих багато. Великих шматків землі п'ятеро. По один бік землі чотири шматки. Один звецця Європа, другий звецця Азія, третій звецця Африка, четвертий звецця Австралія. По другий бік один шматок землі. Він звецця Америкою. Біля цих п'ятьох великих шматків землі є багато маленьких шматків. Вони звуцця островами. І в Європі, і в Азії, і в Австралії, і Америці живуть люде. Ми живемо в Європі» [2].

Отже, вміщуючи науково-популярну інформацію з народознавства, природознавства, Борис Грінченко розширював простір комунікації дитини, межі сприйняття світу, у доступній формі знайомив дітей з різними галузями знань. Поліфункціональність його журналу мала на меті виховання у дітей відчуття прекрасного, гармонійний розвиток особистості у межах соціуму, формування загальнолюдських морально-етичних якостей гуманності, патріотизму, добropорядності, поміркованості, працелюбності.

ДЖЕРЕЛА

1. Загірня М. Спогади [Текст] / М. Загірня ; передм., упоряд., прим. Л. Неживої. — Луганськ : [б. в.], 1999. — 160 с.
2. Квітка. Настина читанка. — Ч. I, II, 1890–1891 рр. — 100 арк. // ІР НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України [ф. I, од. зб. 31505].
3. Над могилою Б. Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті. — К., 1910. — 184 с.
4. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Е. Огар ; Українська академія друкарства. — Л. : Аз-Арт, 2002. — 160 с.
5. Одінцова М.І. Б.Д. Грінченко про становлення української преси [Електронний ресурс] / М.І. Одінцова. — Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1385>. — Назва з екрана.
6. Стадницька Ю. Цільове призначення і функціональність дитячого часопису (на матеріалі галицьких дитячих періодичних видань 20–30-х рр. ХХ ст.) [Електронний ресурс] / Ю. Стадницька. — Режим доступу : http://journal.lnu.edu.ua/vypusk7/n9/tele-and_radio_journalism-9-13.pdf
7. Шерстюк Г. Борис Грінченко і українська школа / Г. Шерстюк // Світло: Український педагогічний журнал. — 1910. — Кн. 1. — С. 9–14.

В статтє проанализирована парадигма организации коммуникативного пространства в рукописном детском журнале «Цветок. Настина читанка» Бориса Гринченко, обозначены вехи становления детской периодики. Охарактеризовано тематическое наполнение и определены приоритетные функции журнала.

Ключевые слова: детский журнал, парадигма, периодика, коммуникативная функция, полифункциональность.

The article analyzes paradigm of providing communicative environment in Borys Grinchenko's manuscript of children magazine "Flower. Nastia's Reader", outlines the ways of children periodicals formation. It characterizes thematic content and defines priority functions of magazine.

Key words: children magazine, paradigm, periodicals, communicative function, polyfunctionality.

УДК 76(477):821.161.2

Кормакова Т.Л.,

*викладач-методист циклової комісії
образотворчого мистецтва та дизайну
Університетського коледжу
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГРАФІЦІ

У статті розглядаються основні процеси розвитку української графіки, роль і місце національної літератури в контексті сучасної книжкової ілюстрації на прикладі літературної спадщини відомого українського поета, письменника, громадського діяча Бориса Дмитровича Грінченка. Стислий